جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره ۱۱، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

مطالعهٔ تأثیر عکاسی بر نقاشی‌های بنای صارم‌الدولهٔ کرمانشاه در دورهٔ ناصرالدین‌شاه قاجار

الهه پنجه باشی [۱*]، مهناز حسن‌پور [۲]

چکیده

بنای صارم‌الدوله از مهم‌ترین بناهای قاجاری واقع در شهر تاریخی کرمانشاه است، این بنا متعلق به شاهزاده صارم‌الدوله، فرزند ارشد عمادالدوله حاکم کرمانشاه، است. خانهٔ صارم‌الدوله علاوه بر معماری اصیل ایرانی نقاشی‌های دیواری زیبایی در اتاق پنجدری واقع در ضلع غربی دارد. این نقوش دیواری دارای موضوعات حماسی، عاشقانه و تزیینی هستند که در قاب‌هایی با تزیینات فراوان و با تلفیقی از هنر ایرانی و اروپایی تصویر شده‌اند. عوامل بسیاری ازجمله عوامل اجتماعی در شکل‌گیری این آثار نقش داشته است که یکی از مهم‌ترین آنها ورود دوربین عکاسی به ایران در دورهٔ قاجار است که بر همهٔ جنبه‌های فرهنگ و اجتماعی و هنری دورهٔ ناصری تأثیرگذار بوده است. هدف پژوهش حاضر مطالعهٔ تأثیر عکاسی بر نقاشی دورهٔ قاجار به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی و مطالعهٔ تأثیر آن بر نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله است. در این دوران، عوامل اجتماعی متعددی ازجمله ارتباط ایران با اروپا، سه سفر ناصرالدین‌شاه به اروپا، رواج روزنامه‌های مصور و مهم‌تر از همه ورود دوربین عکاسی به ایران از عمده تحولات فرهنگی دورهٔ قاجار است که بر نقاشی دوران قاجار تأثیرگذار بوده است. نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله متاثر از عکاسی کار شده است. این بنا دارای عکاس‌خانه است و دختر عماد الدوله نیز عکاس بوده است. همهٔ نقاشی‌های دیواری اتاق در بنای صارم‌الدوله به سبک تلفیقی ایرانی- اروپایی کار شده‌اند که نشان از تأثیرگرفتن از این تحولات است برای رسیدن به هدف پژوهش،ابتدا مقولات کلیدی عکاسی و نقاشی پیکره‌نگاری درباری قاجار مطرح شده است و سپس تأثیر عکاسی بر نقاشی‌های این دوره مورد مطالعه قرار گرفته است. پژوهش حاضر از نوع پژوهش کیفی است از روش‌شناسی توصیفی ـ تحلیلی و شیوهٔ گردآوری کتابخانه‌ای بهره گرفته است. نتایج یافته‌ها حاکی از آن است که عکاسی یکی از اصلی‌ترین مواردی است که بر هنر نقاشی پیکره‌نگاری این دوران تأثیرگذار بوده است. نقاشی‌های خانهٔ صارم‌الدوله نیز در قاب‌بندی، حالت قرار گرفتن پیکره در قاب نقاشی و استفاده از پس‌زمینه‌های عکاسی متأثر از هنر عکاسی است.

واژه‌های کلیدی: قاجار، صارم‌الدوله، عکاسی، نقاشی، نقاشی دیواری

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۸ تاریخ پذیرش:۹۹/۵/۳۱

۱ استادیار گروه نقاشی ، دانشکده هنر ، دانشگاه الزهرا س، تهران ، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: e.panjehbashi@alzahra.ac.ir
۲ کارشناسی ارشد نقاشی، دانشگاه الزهرا س، تهران ، ایران. Email: hassanpour1313@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

بنای صارم‌الدوله یکی از مهم‌ترین بناهای ایران در دورهٔ قاجار است که دارای تصاویر نقاشی استنقاشی‌ها به‌صورت نقاشی بر روی گچ است که مرمت شده‌اند. در این بررسی به مطالعهٔ تأثیرات عکاسی به‌عنوان یک پدیدهٔ فرهنگی تأثیرگذار در دورهٔ قاجار و تأثیر آن بر نقاشی می‌پردازیم. عکاسی به‌عنوان یک پدیدهٔ نوظهور بر نقاشی این دوران اثرگذار بود و در شیوهٔ اجرا و سایه‌روشن و ترکیب‌بندی نقاشی‌ها تغییراتی ایجاد کرد. بنای صارم‌الدوله به‌عنوان یک بنای مهم قاجاری در شهر کرمانشاه است که تاکنون کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است. این بنا دارای نقاشی‌های دیواری و سقفی است. تأثیرات عکاسی بر نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. در حیاط بنای صارم‌الدوله عکاس‌خانه وجود داشته است و همچنین دختر صارم‌الدوله عکاس بوده و در کتاب ذکا از او به‌عنوان اولین عکاس زن ایران نام برده شده است. با این توضیحات مقالهٔ پیش‌رو مبتنی بر این فرض است که نقاشی‌های خانهٔصارم‌الدوله به‌علت ارتباط زیاد با عکاسی و شواهد تصویری، متأثر از عکاسی بوده که در قاب‌بندی، نحوهٔ قرار گرفتن پیکره‌ها در قاب تصویر و پس‌زمینه نقاشی‌ها این امر دیده می‌شود. ضرورت پژوهش حاضر مطالعهٔ نقاشی‌های این بنا و تأثیرپذیری آن از عکاسی به‌عنوان یک پدیدهٔ اجتماعی در دورهٔقاجار است.

پیشینهٔ پژوهش

پیشینهٔ پژوهش تحقیق حاضر، حول پژوهش‌های تاریخ قاجار و هنر قاجار می‌چرخد.در این میان، پژوهش‌های طهماسب‌پور(۱۳۸۷) در کتاب *ناصرالدین‌شاه عکاس*، ذکا (۱۳۷۶) در *تاریخ عکاسی پیشگام ایران* به هنر چهره‌نگاری و عکاسی دورهٔ ناصری و تحولات آنها اشاراتی کرده‌اند. فلور (۱۳۹۴) در کتاب خود نقاشی‌های دیواری قاجار را مطالعه و بررسی کرده است. فلور (۱۳۸۱) در کتاب *نقاشی و نقاشان قاجار* به نقاشی پیکره‌نگاری درباری این دوران پرداخته است. انصاری و حیدری(۱۳۹۷) در مقالهٔ "*تأملی برتأثیر تطور فرهنگ و جامعهٔ ایران درمیانهٔ عصرقاجار بردیوارنگاری به گواه عمارت صارم‌الدوله*"به مطالعهٔ معماری و نقاشی‌ها در این بنا پرداخته‌اند. در مورد بنای صارم‌الدوله اطلاعاتی دربارهٔ مشخصات ظاهری بنا و بدون ذکر نام نویسنده در اسناد ومیراث فرهنگی کرمانشاه به ثبت رسیده است، ولی نقاشی‌های این بنا و

تأثیرات عکاسی بر نقاشی‌ها تاکنون مورد پژوهش قرار نگرفته است. در مقالهٔ پیش‌رو نقاشی‌های اتاق پنج‌دری، مهم‌ترین اتاق بنای صارم‌الدوله، و تأثیرپذیری این نقاشی‌ها از عامل عکاسی مـورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرد.

مبانی نظری پژوهش

هنر، تجلی معرفت و معنویت در جامعه و در طول تاریخ است، بنابراین حضور هرچه‌پررنگ‌تر و گسترده‌تر هنر در جامعه و در زندگی اجتماعی و فردی از ضروریات است و دسترسی هرچه‌وسیع‌تر جامعه به هنر در غنای معنویت و معرفت در زندگی آنان نقش حیاتی دارد و جامعه‌شناسی هنر به‌خوبی می‌تواند در شناخت بهتر در ابعاد متعدد به بهبود شرایط تولید هنری و خلق آثار هنری و ارتقای منزلت هنر و هنرمند ما را یاری کند(ولف، ۱۳۸۹: ۷۱). یکی از مواردی که واقعیات دوران خود را بازگو و تفسیر می‌کند یک تابلوی نقاشی یا یک عکس است که می‌تواند اطلاعات زیادی را دربارهٔ جامعه و وقایع مرتبط به آن به مخاطب انتقال دهد. با بررسی نقش هنر در یک جامعهٔ معین می‌توان خط سیر امور و طرز کار آن جامعه را فهمید (انگلیس و هاگسون،۱۳۹۵: ۲۴). جامعه‌شناسی هنر یکی از شاخه‌های علوم اجتماعی است.جامعه‌شناسی هنر از دو رکن هنر و جامعه‌شناسی تشکیل یافته است. جامعه‌شناسی یا نظریهٔعلمی جامعه، شناخت حرکات و بررسی قوانین حاکم در یک جامعه و ویژگی‌های حیات اجتماعی آن جامعه است که نگرش و دید علمی انسان‌ها به هنر تغییر می‌دهد. جامعه‌شناسی هنر در دوران معاصر به تاثیر هنر و آفرینش هنری در زندگی انسان می‌پردازد.

امروزه کارشناسان علوم اجتماعی کلمات تحلیلی و ترکیبی مثل دولت، دین، سیاست، فلسفه، دانش، علم، اقتصاد و تاریخ را در ادراکات مجهول، اما به‌هم‌پیوسته و ادراکاتی که از الگوها و نمونه‌های درهم‌رفته، شکل گرفته‌اند به کار می‌برند (آراسته، ۱۳۹۶: ۱). در بررسی اثر هنری ازبعد جامعه‌شناختی چندین بعد قابل بحث است و یکی از زوایای مهم بررسی یک اثر نگاه جامعه‌شناختی به آن است تحلیل اثر هنری با توجه به شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی هر جامعه متفاوت است و با جمع‌بندی این شرایط است که می‌توان اثر متفاوتی را ملاحظه کرد. آثار هنری به‌سان بلندی‌های غیرقابل‌دستیابی هستند که ما مستقیم به طرف آنها نمی‌رویم، بلکه به طواف آنها می‌پردازیم (شیروانلو،۱۳۶۷: ۱۱). جامعه‌شناسی به‌عنوان یکی از علوم جدید می‌تواند

نقش مهمی در رمزگشایی اثرهنری داشته باشد. کاری که جامعه‌شناسی می‌تواند بکند تبیین منشأ واقعی نگرشی خاص به زندگی است که در یک اثر هنری تجلی می‌کند، درحالی‌که برای شناخت کیفیت همان اثر هنری همه چیز به پرداخت خلاقانهٔ عناصری که آن نگرش را منتقل می‌سازد و نیز مناسبات متقابل آنها نیز بستگی دارد (همان:۲۱). با بررسی روابط هنر و جامعه می‌توان هنر را به‌طرزی عمیق‌تر و بهتر از آنچه معمولاً از طرق دیگر امکان‌پذیر است درک کرد.هنر همواره موضع مشخصی دارد، ایدهٔ اصلی اکثر جامعه‌شناسان هنر این است که هنر هیچگاه خنثی و بی‌طرف نیست و از دیدگاه جامعه‌شناسی، هنر پیوندی دائمی و محکم با سیاست دارد؛اثر هنری که در طول زمان ماندگاری و پایداری‌اش بر ارزش آن می‌افزاید (راودراد،۱۳۸۶: ۳۲). هنر همواره بیانگر این واقعیت اجتماعی است که جامعه را بازتاب می‌دهد یا با آن مشروط و معین می‌شود (رامین،۱۳۸۷: ۲۲).این موارد نشان می‌دهد که هنر متأثر از مسائل جامعه و شرایط اجتماعی هر دوران است. عکاسی در دوران قاجار به‌عنوان یک پدیدهٔ نوظهور و تحولی اجتماعی به‌شمار می‌رفت و در جامعهٔ آن زمان بسیار حائز اهمیت بود و هنر نقاشی دوران قاجار نیز ازآن بسیار تأثیر گرفت که در بخش بعدی پژوهش به آن پرداخته می‌شود. در بنای صارم‌الدوله به‌عنوان یک بنای مهم و درباری شاهد نقاشی‌هایی از ناصرالدین‌شاه و موضوعات اروپایی و زنان هستیم. یکی از دلایلی که این بنا دارای نقاشی است شایداین موضوع باشد که ناصرالدین‌شاه در مسیر سفر خود به اروپا و عراق مدتی در کرمانشاه بود که ممکن است این بنا برای محل اقامت ناصرالدین‌شاه تهیه و تدارک دیده شده باشد.نقاشی‌های این بنا که اکثراً مرمت‌شده است (متأسفانه مرمت خوب و درستی صورت نگرفته است و اغراق‌های امروزی زیادی در مرمت دیده می‌شود) متثر از نقاشی پیکره‌نگاری درباری در دوران ناصری است و تأثیرات عکاسی را نشان می‌دهد که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود.یکی از این تأثیرات اجتماعی بر نقاشی تغییر نقاشی‌ها به‌سمت عکس‌گونه بودن، ثابت شدن نگاه و استفاده از عکاسی برای مدل‌های ترکیب‌بندی و فرصت داشتن نقاش برای کامل کردن سایه و روشن در نقاشی است.

روش تحقیق

این متن مطالعه‌ای است برای نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله در دورهٔ قاجار که متأثر از هنر عکاسی در این دوران نقاشی شده است. عکاسی یکی از دلایل اصلی تحولات اجتماعی دورهٔ قاجار و تأثیر آن بر فرهنگ، هنر و نقاشی پیکره‌نگاری درباری دوران قاجار است. بنابراین تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده در مورد نقاشی‌های خانهٔ صارم‌الدوله جامعهٔ آماری این پژوهش بوده است. این تحقیق به‌صورت کیفی انجام شده است و روش‌شناسی پژوهش توصیفی-تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و عکاسی از بنا برای قسمت‌های نقاشی‌شده توسط نگارندگان در سال ۱۳۹۷ است.

یافته‌های پژوهش

در انتهای این پژوهش مشخص می‌شود که عکاسی در نقاشی‌های این بنا در نحوهٔ قرار گرفتن سوژه درقاب نقاشی‌شده، ترکیب‌بندی و پس‌زمینه تأثیرگذار بوده است و مهم‌ترین عامل این شباهت قاب‌بندی نقاشی و عکاسی است که در هر دو مورد مشترک است. مشخص می‌شود این بنای قاجاری در الگوهای تصویری خود متأثر از هنر نقاشی پیکره‌نگاری درباری دورهٔ ناصری بوده است و یکی از مهم‌ترین ابزارهای نقاشی در این دوران استفاده از عکاسی برای تکمیل نقاشی و دقت در اجرای نقاشی و سایه‌پردازی است.

اهمیت عکاسی در دوران قاجار

دورهٔ ناصرالدین‌شاه یکی از مهم‌ترین دوره‌هایی است که همهٔ جوانب زندگی کم‌وبیش دستخوش تغییراتی می‌شود. هر تحول اجتماعی که در جامعه رخ می‌دهد می‌تواند مبدأ و دلیلی سیاسی، مذهبی، تاریخی یا اجتماعی داشته باشد که به‌نوعی با هم مرتبط هستند. تلاش برای مدرن شدن در دورهٔ ناصری متاثر از شرایط سیاسی اجتماعی دوران قاجار بود که جامعهٔ قاجاری را به‌شدت تحت تأثیر قرار داد. مدرنیزاسیون، به شکل نو درآوردن یک جامعه است؛ فرایندی که موجب شکل‌های جدید از روابط تولیدی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و در نتیجه رفتارها و خواست‌های تازه می‌شود که حاصل آن نیل به موضوعی است که آنرا تجدد می‌نامیم (سهیلی و قنبرلوزاده،۱۳۹۴: ۷)

ورود مظاهر دنیای غرب به کشور و ظهور ابزار جدید ازجمله تلفن، تلگراف و ارتباط با سایر ملل نفوذ عمیقی به جا گذاشت؛ همچنین دیدار ایرانیان از اروپا و تحصیل و اعزام دانشجو و تأسیس دارالفنون از دیگر عوامل تأثیرگذار بر عصر قاجاری بود. یکی دیگر از مهم‌ترین عوامل اجتماعی این زمان که بر همهٔ جنبه‌های زندگی درباریان و بعدها مردم تأثیر زیادی داشت، دوربین عکاسی بود. از مهم‌ترین زمینه‌های تغییرات اجتماعی نوظهور در دورهٔ دوم ناصری، ورود دوربین عکاسی بود که تأثیرات زیادی بر فرهنگ و هنر این دوران به جا گذاشت. ناصرالدین‌شاه که علاقهٔ زیادی به انواع هنر، شعر و نقاشی و خوشنویسی داشت و لیکن توانایی خاصی در انجام آنها نداشت، با ورود دوربین عکاسی و روی آوردن به صنعت عکس، عکاسی را جایگزین کرد و این امر در جهت پیشبرد توسعهٔ این هنر در ایران توجه چشمگیری به دنبال داشت. اولین دوربین عکاسی تنها با فاصله چند سال از اختراع آن به ایران وارد شد. این موضوع مرهون سفرهای شاه به فرنگ بود که شاه را با اتفاقات روز دنیا آشنا کرد. نخستین عکس در سال۱۸۴۴ م توسط مسیو ژول ریشارد به شیوهٔ داگرئوتیپ برداشته شده است که تصویر ناصرالدین‌میرزا در دورهٔ ولیعهدی است (ذکا،۱۳۷۶: ۳). در سال‌های نخست دورهٔ دوم ناصری، عکاسی در شکلی رسمی برای مصور کردن سفرها، شکار و دیگر موضوعات دیگر که شاه دستور می‌داد به کار گرفته می‌شد. از این دوره به بعد تنها سفرنامه‌ها نیستند که شرح وقایع سفرهای همایونی را با ادبیات ویژهٔ خود بیان می‌کنند، بلکه عکس‌های گوناگون و برتری زبان تصویر است که بر کلام چیره شد و دوره‌ای از سفرنامه‌های تصویری آغاز می‌شود که این نوع از عکاسی را که جنبهٔ آگاهی‌رسانی داشته است، گزارش‌های تصویری می‌نامیم (طهماسب‌پور،۱۳۸۷: ۷۲). عکاسی در شناساندن اتفاقات تاریخی و اجتماعی نقش بسزایی داشته است و عکس‌های به‌جاماندهٔ زیادی از مکان‌های تاریخی، اشخاص و رویدادهای مختلف گواهی بر این امر است. ورود و رواج دوربین عکاسی تا حدی مهم بود که بر روی لوحهٔ حجاری که بر پایهٔ مجسمهٔ شاه در باغ شاه نصب شده بود ضمن شرح اجمالی از برخی کارها در دورهٔ ناصری به ظهور صنعت عکس نیز اشاره شده است(سالک،۱۳۹۰: ۱۶۳). عکاسی در دوران قاجار ابتدا به‌صورت سرگرمی و تفنن به کار می‌رفت و کم‌کم به‌علت علاقهٔ شاه به ثبت وقایع از اهمیت جدی‌تری برخوردار شدو برای روایت یک اتفاق به جای نوشتن از عکاسی استفاده می‌شد و عکاسی روایت‌گونه در دوران قاجار شکل گرفت.

تصویر۱- ناصر الدین شاه نشسته روی دو صندلی (ذکا،۱۳۷۶: ۳۱).

تصویر ۲- نقاشی از سوژه شدن شاه با حضور عکاس، نقاش ناشناخته(ذکا،۱۳۷۶ : ۴۱۹).

عکاسی در دوران قاجار و تأثیر آن بر نقاشی پیکر نگاری درباری

ورود و رواج صنعت عکاسی آن قدر در انظار مهم بود که بر روی لوحهٔ حجاری که بر پایهٔ مجسمهٔ "ناصرالدین‌شاه"در باغ شاه نصب شده بود ضمن شرح اجمالی کارهای عصرناصری "ظهور و صنعت عکس" یاد شده است."افضل‌الملک"متن لوحه را در کتاب خویش آورده که چنین است: «درسال صدم سلطنت قاجاریه و چهلم سلطنتناصرالدین‌شاه قاجار کار هنر و صنایع بالا گرفت و آثار بزرگ به ظهوررسید، ازجمله مسافرت به"عراق" عرب و فرنگستان و طلا نمودن گنبد مطهر "عسگریین" و "حضرت عبدالعظیم" (ع) و دایر شدن خطوط تلگراف به تمام ایران و ظهور صنعت عکس و تکمیل آن و ادارهٔ پست و مریض‌خانه و ضراب‌خانه و افتتاح

نمونهٔ راه‌آهن و تأسیس مدرسهٔ "نظامیه" و چراغ گاز و برقیه و تکمیل صنعت توپ و تفنگ و آلات حربیه و احداث باغات و خیابان‌ها و بناهایعالیه و ساختن راه‌های صعب‌العبور و وسعت شهر"دارالخلافهٔ تهران" و.... این مجسمه به یادگار برقرار شد... هفتم محرم‌الحرام ۱۳۰۶». ناصرالدین‌شاه در سفر و حضر به عکس‌برداری توجه خاصی داشت و اگر عکاسان دربار همراهش بودند کارهای آنان را می‌دید.در سفرنامه‌ها و نوشته‌ها اشاراتی به آن شده است ازجمله در سفرنامهٔ عتبات سال ۱۲۸۷ ه.ق نوشته است: «عکاس‌باشی چند صفحه عکس خوب در حضور ما انداخت...عکاس‌باشی از کالسکه‌های دیوان یکی را گرفته اطاق تاریک متحرک ساخته اسباب عکس را درهمین کالسکه جا داده است. پیرمرد شیمی هم با عکاس‌باشی بود...» (منظومه میرزاکاظم شیمی معلم‌دارالفنون است). «سه‌شنبه ۱۵ رجب، همدان، عکاس‌باشی آمد. شیشه‌های عکس را همینجا انداخته بود آورد دیدم.».«یکشنبه – ۲۰ رجب، عکاس‌باشی قصبه "سعدآباد"را انداخته بود آورد دیدم» (افشار،۱۹۹۲: ۳۴-۳۵). ظاهراً قدیم‌ترین رساله‌ای که در بیان هنر عکاسی و دستورهای ظهور عکس و نسخه‌های آن می‌شناسیم رساله‌ای است تألیف "محمدکاظم‌بن احمد محلاتی" و به دستور"ناصرالدین شاه" در یک مقدمه و سه باب با یک خاتمه که نسخه‌ای از آن به خط مؤلف و مورخ ۱۲۸۰ ه.ق در کتابخانهٔ "مدرسهٔ سپهسالار"(ناصری) موجود است و نسخ دیگر رساله درمجموعهٔ "اعتمادالدوله" (همدان) و "کتابخانهٔ ملی"موجود است(همان: ۴۰).از مسائل تأثیرگذار دیگر بر نقاشی پیکره‌نگاری درباری ایرانیان چاپ عکس بود. ایرانیان از تأثیر عکس و چاپ بر سبک نقاشی شان کاملاً آگاه بودند.عکس و عکاسی از سال ۱۸۴۴/۱۲۶۰به ایران دورهٔ قاجار وارد شده بود ولی در ابتدا متولیان آن اروپاییان بودند. نخستین عکاسان ایرانی دردههٔ۱۲۸۷ ش/۱۸۷۰ م به فعالیت پرداختند. برای مثال،اعتمادالسلطنه درسال ۱۳۰۳ ش/۱۸۸۶ م می‌نویسد: «...از وقتی که عکس ظهور یافته به صنعت تصویر خدمتی خطیر کرده، دورنماسازی و شبیه‌کشی و وانمود سایه روشن و بکاربردن قانون تناسب وسایر نکات این فن، همه از عکس تاهل یافت و تکمیل پذیرفت». همچنین اعتضادالسلطنه درکتاب خوداکسیرالتواریخبه سال۱۲۶۰ ش/۱۸۴۴ م می‌نویسد: «که فن جدیدالتأسیس عکاسی"نوعی از نقاشی" است و حتی از این زمان به بعد واژهٔ عکس فارسی که یک زمانی از دورهٔصفویانبه بعد نوعی از فنون نقاشی بر روی کاغذ بوده، برای فتوگرافی فرنگی به کار رفت». با اینکه سایر نقاشان در واقع فقط رتوش عکس‌ها را انجاممی‌دادند و یا آنها را

رنگی می‌کردند، ولی"میرزامهدی‌خان مصورالملک"خود یک نفر عکـاس حرفـه‌ای بـود. نقاشـی چهره‌نگاری شدیداً وابسته به عکاسی شد و اصولاً مدت‌زمان نشستن افراد مدل در برابـر نقـاش کاهش پیدا کرد. پیکره‌های نقاشی‌شده عکسوار نیمهٔ دوم سدهٔ نوزدهم از این نظر جالـب توجـه است که نقاشی‌های چهره‌نگاری با پیکره‌های نقاشی‌شده مانند عکـس تـک‌چهـره‌هـای عکاسـی مورد مقایسه قرار گیرد (فلور،۱۳۸۱: ۲۶). علاوه‌برتأثیر عکاسی در نقاشی پرتره، دورنماسـازی و سایه‌روشن اجسام، نقاشان از عکاسی برای نقاشی‌های خود اسـتفاده مـی‌کردنـد و بـه سـقوط و انحطاط نقاشی ایران سرعت بخشیدند (افشارمهاجر،۱۳۹۱: ۱۴۵). حضور دستگاه عکاسی تحولی چشمگیر در نقاشی به‌ویژه چهره‌نگاری بر جای گذاشت. بعضی نقاشان با استفاده از عکاسـی بـه نقاشی چهره‌پردازی پرداختند. عکس کـه واقعیـت را بـی‌کـم‌وکاسـت و بـی‌واسـطه بـه تصـویر می‌کشید، بعدها جای چهره‌نگاری را گرفت و چهره‌نگاری برای درباریـان یـک ضـرورت تلقـی می‌شد (آژند،۱۳۹۲: ۸۲۳). از دیگر مواردی که تأثیربسیار زیادی بر عکاسی دورهٔ قاجار گذاشـت نقاشی‌های انجام‌شده بر روی عکس است کـه بـه‌عنـوان یـک تکنیـک در دورهٔ قاجـار اسـتفاده می‌شد.شاید بتوان ردپای نخستین کاربردهای تکنیکی و زیبایی‌شنای اروپایی بر عکاسی در ایران را درآلبومکاخ گلستانمشاهده کرد.رنگ‌آمیزی دستی عکس‌ها، تکنیـک‌هـای زیبـاسـازی و ارائـه عکس، نحوهٔ حالت دادن یا"پزه"[1] به اشخاص سوژهٔ عکس‌برداری و ترکیب‌بندی‌هـای حاصـل از تجربه‌های یک عکاس حرفه‌ای اروپایی ازجمله مواردی است کـه مـی‌تـوان بـه‌عنـوان تـأثیرات کار"مونتابونه"بر عکاسان ایرانی که در دربار سلطنتی به کـار عکاسـی مشـغول بودنـد پـذیرفت. بی‌تردید عکس‌های او علاوه‌بر اهمیتی که از نظر سندیت تاریخی دارنـد مـی‌تواننـد دسـتمایه‌ای برای پژوهش در برخی موضـوع‌هـای ابـداعی در تـاریخ عکاسـی ایـران نیـز قرارگیرنـد.تاکنون عکس‌هایی که به روش دستی رنگ‌آمیزی شده‌اند و تاریخ تهیهٔ آنها پیش از عکس‌های تهیه‌شـده توسط"مونتابونه"باشد (۱۸۶۲م/۱۲۷۹ق) درآلبوم‌خانهٔ‌کاخ گلستان دیده نشده اسـت. کهـن‌تـرین عکسی که تاکنون در میان عکس‌های آلبوم‌خانهٔ‌کاخ گلستان به‌صورت رنگ‌شده دیده شده اسـت عکسی مربوط به سال ۱۲۸۰ق/۱۸۶۳م است که"آقارضـا"عکـاس‌باشـی عکـس‌بـرداری کـرده و درآلبوم شمارهٔ ۲۸۱ موجود است. این عکس ناشیانه رنگ‌آمیزی شده و دارای این شـرح اسـت: «صورت محقق پسروالی فراشباشی، اواخر جمادی‌الثانی ۸۰تکنوزیل». این موضوع مـی‌توانـد بـه

1pose

عنوان پیشینهٔ عکاسی رنگی و روند دگرگونی آن در ایران برای یک پژوهش تاریخی مورد توجه باشد. در زمینهٔ عکاسی چهره نیز در عکس‌های مونتابونه روش‌های تازه‌ای مشاهده می‌شود که در تاریخ عکاسی ایران بی‌سابقه بوده است. نحوهٔ ارائه تک‌چهره‌هایی که به‌ویژه شخص شاه با نمای نزدیک و پس‌زمینه‌های ساده تیره یا روشن، عکس‌برداریشده و برخی از آنها روی عکس نقاشی شده است.

آغازی برای الگو قرار دادن این گونه عکس‌ها توسط عکاسان ایرانی در سال‌های بعد شده است که علاوه‌بر اینها در عکس‌های مونتابونه می‌توان چهرهٔ ایام نوجوانی و جوانی بعضی از کارگزاران و خدمتگزاران دربار و همچنین حاکمان ولایات و حتی شخص شاه و ولیعهد را مشاهده کرد. از میان همهٔ این چهره‌ها دیدنی‌تر آنهایی هستند که طی سلطنت طولانی ناصرالدین‌شاه به‌طور مستمر در خدمت دربار بوده‌اند و عکس‌های دیگری از آنان را تا سال‌های آخر عمرشان مشاهده می‌کنیم (طهماسب‌پور،۱۳۸۵: ۴۹-۵۰). قابلیت‌ها و امکانات تکنیکی همچون رتوش نگاتیو، وینیت کردن عکس، رنگ‌آمیزی دستی عکس‌ها و ترکیب چند نگاتیو و تصویر در یک عکس نیز از روش‌هایی بوده است که به‌خصوص در دورهٔقاجار بسیاری از عکاسان از آن استفاده کرده‌اند. با رواج و توسعهٔ عکاس‌خانه‌های عمومی به‌تدریج وسایل و امکانات بیشتری برای ارائه و نمایش مطلوب‌تر عکس‌های عکاس‌خانه‌ای ظهور پیدا کرده است. تمایل به شبیه‌سازی عکس‌ها مانند آثار نقاشان اروپایی در سال‌های بعد در ایران با توجه به تهیهٔ وسایل مورد نیاز عکاس‌خانه‌ها از اروپا و با ورود عناصر ساختاری شبیه‌سازی نقاشی اروپایی رو به فزونی گذارده است. پرده‌های نقاشی‌شده، نرده‌های چوبی، میز کوچک و صندلی و مبل‌های اشرافی ازجمله وسایلی هستند که به‌تدریج در عکاس‌خانه‌ها در شکل‌های مختلف وارد شده است و در بسیاری از موارد با شناسایی فضای عکاس‌خانه‌ای یک عکاس می‌توان دوره‌های کاری و سیر تحول آثار او را از بررسی همین صحنه‌آرایی‌ها مطالعه کرد. درادامهٔ این گونه شبیه‌سازی‌های نقاشی‌گونه، به‌تدریج عناصر ایرانی همچون گلدان‌های گل، کتاب و قلمدان و حالت (پز)های کاملاً ایرانی نیز در عکس‌ها پدیدار شده است (طهماسب‌پور،۱۳۸۱: ۱۵۲-۱۴۹). این امر نشان می‌دهد که این تأثیرات در نقاشی پیکرنگاری نیز وارد می‌شود. هنر عکاسی در دوران قاجار از هنرهایی است که به‌زودی و به فاصلهٔ کمی یعنی سه سال پس از این اختراع مورد توجه قرار گرفت. ناصرالدین‌شاه خود به‌عنوان یک عکاس و هنرمند در این دوران نقش

مهمی بر عهده داشت. علاقهٔاو به عکاسی، حمل دوربین‌های بزرگ در همهٔ سفرها، عکاسی و تهیهٔ آلبوم‌های بسیار زیبا که کلماتی به‌عنوان مستندنگاری کنار هر عکس ذکر شده از نکات مهم در بررسی عکاسی این دوران است. در عکاسی این دوران ناصرالدین‌شاه عکسمی‌گرفت، رساله های عکاسی را ترجمه می‌کرد و این هنر را به‌عنوان یک فعالیت جدی تلقی می‌کرد. او به ترکیب‌بندی عکس ها از زنان حرم اهمیت می‌داد. عکس های زیادی از این دوران از او موجود است. در این عکس ها همان لباس ها، صندلی ها و ژست های مشترک با نقاشی ها دیده می‌شود. شاه به عکاسی علاقهٔ زیادی داشت حتی زمانی که پس از وقفهٔچندساله عکاسی می‌کند در خاطرات خودش و مورخان این دوره بازگشت به عکاسی به‌عنوان یک اتفاق خجسته نوشته شده است. این حجم از علاقه به عکاسی بیشترین تأثیر را در نقاشی برجای گذاشت. شاه خواستار نقاشی‌های غربی عکس‌گونه با کیفیت بالا بود. او همان‌طور که شیوه وسبک ایستادن در برابر دوربین را تقلیدمی‌کرد، در عکاسی هم کم‌کم این ژست ها را به نقاشان دربار تحمیل کرد. این تغییرات کم‌کم سبک نقاشی دوران ناصری را تغییر داد و در سرازیری غرب‌گرایی انداخت. نقاشی هایی از شاه وجود دارد که نسخهٔ عکاسی‌شده آن هم موجود است. همچنین زمینه و اشیا وژست هایی که برای عکاسی در این دوران تحت تأثیر غربیان به ایران وارد شده بود، الگوی نقاشان قرار گرفت.

تصویر ۳- عکس از ناصرالدین شاه ، عکاس احتمالا"فرانس کارلیان۱۲۹۶ ه.ق، (ستاین،۱۳۶۸: ۵۷)

تصویر ۴- نقاشی از ناصرالدین شاه ، هنرمند احتمالا"صنیع الملک،19/2×29/8موزه لوور،(Royal Persian Painting,1998:263)

بنای صارم‌الدوله دردورهٔ قاجار در کرمانشاه

بنای صارم‌الدوله از مهم‌ترین خانه های تاریخی واقع در شهر کرمانشاه است که در محلهٔ قدیمی فیض‌آباد و در مجاورت تکیهٔ بیگلربیگی واقع شده است که به دستور شاهزاده صارم‌الدوله فرزند عمادالدوله، حاکم وقت کرمانشاه، در دورهٔ قاجار بنا شده است. صارم‌الدوله پسر ارشد حاکم مقتدر کرمانشاه، امام‌قلی‌میرزا عمادالدوله، نوهٔ محمدعلی‌میرزا و از نبیرگان فتحعلی‌شاه قاجار است که نام اصلی او علیقلی‌میرزا بود که در سال۱۲۷۹ قمری ملقب به صارم‌الدوله شد و در همان سال به‌علت لیاقت و کاردانی در امور نظامی به ریاست قشون کرمانشاه منصوب شد. علیقلی مانند پدر و جدش به امور عمرانی و احداث عمارات دولتی و ابنیهٔ عام‌المنفعه علاقه‌مند بوده است که در دوران حکومت کوتاه خود عمارات حکومتی زیادی را در شهرهای کرمانشاه و سنقر و لرستان به یادگار گذاشته است که البته بیشتر آنها تخریب شده‌اند. صارم‌الدوله دوستدار هنر بوده و معماران و نقاشان و دیگر هنرمندان را در خلق آثار هنری تشویق و حمایت می‌کرده است (میراث فرهنگی،۱۳۷۹: ۱). تاریخ ساخت بنا را با توجه به تصویر ناصرالدین‌شاه و میرزاآقاخان صدراعظم می‌توان متعلق به دوران ناصری دانست. بنای اصلی دارای هفت حیاط بوده که امروزه تنها یک بخش از آن به‌عنوان حیاط عکاس‌خانه باقی است (انصاری و حیدری،۱۳۹۶: ۲۱). یکی ازدلایل ارتباط نزدیک ناصرالدین‌شاه با عمادالدوله، دختر عمادالدوله به نام سرورالسلطنه است که همسر ناصرالدین‌شاهبوده است لذا همواره عمادالدوله و خاندانش مورد حمایت شاه بودند و در فرامین شاهی احترامات و القاب بیشتری برای عمادالدوله منظورمی‌شد (طبری،۱۳۵۴: ۱۳۱). خاندان عمادالدوله همچون دیگر شاهان و شاهزادگان قاجاری تمایل به سفرهای اروپایی و ارتباط با آنها داشتند به‌طوری که این تمایل بر فرهنگ آنها و دیگر مسائل مربوط بی‌تأثیر نبوده است؛ در این دوران دیوارنگاری و نقاشی و دیوار منازل مرسوم بود و جزئی از تزیینات و نمایش شوکت شاهانهٔ دولتمردان بود. تاریخ دقیق احداث بنا مشخص نیست، اما با در نظر گرفتن دوران زندگی صارم‌الدوله محرز است که این خانه در اوایل سلطنت ناصرالدین‌شاه بنا شده است. نقاشی پرترهٔشاه که از مهم‌ترین نقاشی‌های اتاق است شاه را با کلاه و ریش بلند نشان می‌دهد که مربوط به سال‌های اولیه سلطنت او است. علاوه‌برآن شخص مقابل شاه، آقاخان نوری صدراعظم ناصرالدین‌شاه است که بعد از امیرکبیر از سال ۱۲۶۸ تا ۱۲۷۵ صدارت کرده است؛ به این ترتیب تاریخ تقریبی بنا را می‌توان بین سال‌های ۱۲۶۸ تا

قبل از ۱۲۷۵ دانست (میراث فرهنگی،۱۳۷۹: ۱).بنای صارم‌الدوله جز معدود بناهای کرمانشاه است که تصویری از ناصرالدین‌شاه قاجار در آن نقاشی شده است، تصویری که ارتباط مستقیم نقاشی و عوامل اجتماعی معاصرش را نشان می‌دهد و تقویمی برای فرهنگ و هنر این مقطع از سلطنت قاجار است.

اصل بنا شامل اندرونی بسیاربزرگ و چند حیاط دیگر بوده که متأسفانه در ادوار گذشته پس از تفکیک، بخش‌هایی از آن تخریب شده است و به جای برخی از آنها خانه های جدیدی ساخته شده و باقی به حالت مخروبه رها شده است. به دلیل از بین رفتن قسمت‌های داخلی این مجموعهٔ بزرگ، امکان بررسی و دستیابی به فرم معماری اولیهٔ آن میسر نیست. تنها قسمتی که تقریباً سالم مانده به حیاط عکاسخانه معروف است و زمینی به مساحت ۴۳۵مترمربع را دربرگرفته است. مصالح بنا عمدتاً آجر است و سقف‌ها با تیرچوب پوشش داده شده و بام آن نیز به روش گذشته با کاه‌گل اندود شده است. بنا در دو طبقه احداث شده است؛ طبقهٔ همکف دربرگیرندهٔ ضلع‌های شمال، جنوب و غرب حیاط است و طبقهٔفوقانی تنها شامل ضلع غربی است (میراث فرهنگی،۱۳۷۹:۲). بنا دارای تزیینات آجری در نمای بیرونی و مقرنس‌کاری در برخی طاق‌ها است که نور را در نقش‌های زیبا منعکس می‌کند. در اصلی‌ترین اتاق بنا یعنی اتاق پنج‌دری دو در چوبی منقوش قرار دارد که با گل‌های تزیینی و نقش‌ونگارهای قاجاری تزیین شده و با لعابی ضخیم پوشش داده شده است که درطول زمان و نبود شرایط مطلوب نگهداری و مرمت جلای آن دچار آسیب‌هایی شده است. از دیگر بخش‌های زیبای بنا، پنجره‌های رنگی در بالای درها است که عمدتاً از نوع ارسی است دردورهٔ ناصری نیز علاوه‌بر اُرسی پنجرههایی با قوس‌های هلالی که به‌صورت جفت‌وبست، باز و بسته می‌شدند رواج داشتند (عبدی‌فر،۱۳۹۲: ۳۳). بزرگ‌ترین بخش بنا حیاط آن است که قسمت‌های مختلف آن را به هم متصل می‌کند و در طول زمان ثابت نبوده است. حیاط نشانهٔ حریم مالکیت و ارتباط‌دهندهٔ چند فضا است (معماریان،۱۳۷۵: ۳۱۴). در وسط حیاط عکاس‌خانه یک حوض زیبا وجود دارد که معمولاً در خانه‌های بزرگ قاجاری به‌کرات دیده می‌شود. حوض عکاس‌خانه از تمام نقاط خانه قابل رویت است و چشم‌انداز زیبایی را در همهٔ جای خانه به وجود آورده است که این زیبایی از دید معمار قاجاری و شاهزادهٔ هنردوست به دور نمانده است (میراث فرهنگی، ۱۳۷۹: ۳). همچنین نکتهٔ مهم دیگری که می‌تواند دلیلی بر تأثیر عکاسی بر نقاشی قاجار باشد این نکته است که طبق گفتهٔ

ذکا نخستین زن ایرانی که با دوربین عکاسی سرکار داشته است عزت‌ملک خانم ملقب به اشرف‌السلطنه دختر امام‌قلی‌میرزا عمادالدوله پسر محمدعلی‌میرزا دولتشاه فرزند فتحعلی‌شاه است؛ دختر روشنفکر عمادالدوله که به زبان فرانسه نیز آشنایی داشته است (ذکا، ۱۳۷۶: ۱۷۸). این مورد نیز نکتهٔ مهمی است که نشان می‌دهد این خاندان با عکاسی آشنا بوده است؛ دختر این خانواده عکاسی می‌کرده که نکتهٔ مهمی برای زنان در دورهٔ قاجار بوده است .دراین خانه عکاسخانه وجود داشته و احتمالاً نمونه‌های عکاسی اروپایی دراین خانه موجود بوده است. قسمتی از این خانه عکاس‌خانه بوده و این نشان می‌دهد که عکاسی در این بنا اهمیت فراوانی داشته است و احتمالاً عکس هایی از شاه و درباریان، نمونه‌هایی از عکس‌های تهران و عکس‌های درباری در بنای صارم الدوله وجود داشته است . با توجه به اهمیت عکاسی در دوران قاجاروجود عکاس‌خانه در این خانه یکی از دلایلی است که نشان می‌دهد نقاشی‌های خانه صارم‌الدوله متأثر از عکاسی است.

دسته‌بندی نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله

این بنا دارای نقاشی‌های دیواری متنوعی است که موضوعات مختلفی را دربرمی‌گیرد. تمام تصاویر نقاشی‌شده در این خانه در قاب هایی عکاسی شده‌اند که متأثر از عکاسی است. اطراف تمامی تصاویر با نقوش گل های تزیینی و با رنگ طلایی بر روی گچ نقاشی شده است. تصویر زنان در این نقاشی ها با لباس اروپایی و مدل موهای اروپایی تزیین شده است. چهرهٔ ناصرالدین‌شاه و وزیرش آقاخان نوری نیز تصویر شده است که یکی از سندهایی که حکومت ناصرالدین‌شاه در زمان آقاخان نوری را تأیید می‌کند همین نقاشی است. یکی دیگر از موضوعات مهم در این نقاشی ها تصویر نقاشی های جنگی است که همواره به‌عنوان یکی از موضوعات قدرت است. این موضوع در نقاشی های دورهٔ قاجار در دورهٔ ابتدایی هم دیده شده است. تصویر اروپاییان با لباس نظامی است و ازآنجاکه دو نفر به‌صورت مشخص به‌صورت تک‌پرتره تصویر شده‌اند، نشان می‌دهد این افراد، افراد مهمی بوده‌اند. این نقاشی‌ها به‌صورت تک‌رنگ کار شده و ته‌رنگ‌مانند است شاید افرادی اروپایی در این مکان حضور داشته‌اند. سقف بنا به‌صورت اسلیمی نقاشی شده است.

تصویر ۵– تصویر نقاشی ناصر الدین شاه در مرکز اتاق .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۶– نمای کلی اتاق نقاشی شده .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۷- نمای کلی نقاشی از زنان .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر۸ – سقف و دیوارهای نقاشی شده .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر۹ – بخشی از نقاشی دیواری با تزیینان گل و اسلیمی .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

نقاشی زنان

نقاشی با موضوع زن بیشترین موضوعی است که در این تصاویر دیده می‌شود . زنان در این نقاشی ها هم به‌صورت تک‌چهره و هم به‌صورت دوپیکره وجود دارند. نکتهٔ مهم در این تصاویر حضور زنان بدون حجاب در کنار تصویر یک مرد است . همچنین تصویر زنان با کودکان و فرشتگان نیز ترکیب شده است که می‌تواند متأثر از هنر نقاشی اروپایی و مسیحی باشد. کادربندی تصاویر آنها را از یکدیگر مجزا می‌کند و دایره یا بیضی درون یک مربع است که اطراف آن را نقوش اسلیمی که بارنگ طلایی رسم شده‌اند می‌پوشاند. نحوهٔ قرارگیری دست های زنان، ترکیب آن با ستون های فرنگی که از ژست‌هایی است که برای عکاسی در دوران قاجار به کار می‌رفت می‌تواند از این تأثیرات باشد.یکی از نقش های دیگر که احتمالاً متأثر از نقش حضرت مریم و مسیح (ع) است، نقش زن و کودکی برهنه است که در این بنا دو مورد دیده می‌شود. نقش مهم دیگری که در دورهٔ قاجار به‌صورت زن دیده می‌شود نقش فرشته است که در این تصاویر یک مورد در حاشیهٔ نقاشی زن و کودک دیده می‌شود. به نظرمی‌رسد نقش زن به‌عنوان اصلی‌ترین نقش در این تصاویر به کار رفته و با عناصر تصویری دیگری تلفیق شده است. این عناصر را می‌توان به‌صورت زن، مرد، کودک و فرشته و نقوش اسلیمی مشاهده کرد. این موارد در جدول شمارهٔ (۱) جمع‌بندی می‌شود.

تصویر ۱۰- نقاشی از زنان با قاب عکس گونه بیضی با پس‌زمینه ستون های غربی ، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۱۱- نقاشی از زنان با قاب عکس گونه دایره با پس‌زمینه ابر و باد ، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۱۲- نقاشی از زنان با یک فرد نظامی با قاب عکس گونه بیضی با پس‌زمینه ستونهای غربی، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۱۳- نقاشی از زنان با قاب عکس گونه بیضی با پس‌زمینه ستون های غربی ، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۱۴- نقاشی از زنان با قاب عکس گونه مستطیل، پسزمینه زنان منظره نگاری غربی ، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۱۵- نقاشی از زن با کودک و یک مرد با لباس نظامی در پشت تصویر و ستون های غربی قاب عکس گونه بیضی ، سقف بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر۱۶- نقاشی از زن وکودک با قاب عکس گونه فضای اطراف نقاشی گل و فرشتگان ، بنای صارم الدوله .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

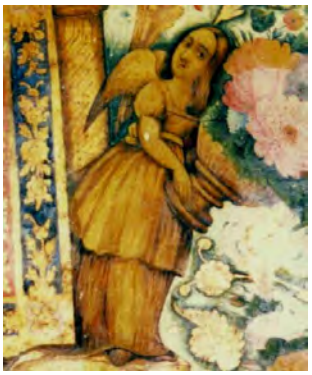

تصویر ۱۷– نقش فرشته با لباس قاجاری و آرایش مو اروپایی ، بخشی از نقاشی دیواری (نگارندگان : ۱۳۹۷)

جدول شماره۱ – انواع نقش زن در تصاویر دیوارنگاری بنای صارم الدوله. (منبع نگارندگان)

تصویر یک زن	تصویر دو زن	تصویر زنان و مردان
چهره ایرانی ، پوشش اروپایی، چادر یا روسری قاجاری، لباس باز	چهره ایرانی ، پوشش اروپایی، چادر یا روسری قاجاری، لباس باز ، ستون های اروپایی	چهره ایرانی ، لباس اروپایی ، فرزند برهنه متاثر از نقاشی مریم و مسیح ، ستون اروپایی ، مرد در پس‌زمینه

تصویر زن و کودک

چهره مادر و کودک برهنه ، متاثر از نقاشی حضرت مریم و مسیح

لباس اروپایی

تصویر فرشته

فرشته با بال ، رنگ طلایی و آسمانی

لباس و آرایش مو اروپایی

تصویر۱۸ -زنان قاجاری، قاب بندی عکاسی (افشار،۱۳۷۰: ۲۱۶).

تصویر ۱۹– عکس مهدعلیا مادر ناصر الدین شاه در قاب بندی عکاسی.(www.econapress.com)

مطالعهٔ قاب‌بندی تصویر زنان نقاشی‌شده و حالت قرار گرفتن آنها در کادر نشان می‌دهد که این آثار کاملاً متأثر از عکاسی بوده‌اند در تصاویر ۱۸ و ۱۹ دو نمونه عکس قاجار مشاهده می‌شود که کاملاً قابلیت تطبیق عکاسی ها با قاب‌بندی‌های نقاشی بنای صارم‌الدوله را دارد. نحوهٔ نشستن، آرایش، پوشش و قاب‌بندی تصویر نقاشی تأثیرات عکاسی را بر نقاشی‌های زنان در بنای صارم‌الدوله نشان می‌دهد.

نقاشی‌های رزمی و نظامی

تصاویر دیگری که در اتاق توجه مخاطب را جلب می‌کند نقاشی با مضمون رزمی است.«دورهٔ سلطنت ناصرالدین‌شاه از ادواری است که ایران میدان زورآزمایی دو رقیب نیرومند فرانسه و روس بود که هرکدام برای جلب توجه ایران دست به کارهای مختلف می‌زدند، چه‌بسا با اعمال زور و تهدید اشخاص سرسپرده را به مملکت ایران تحمیل می‌کردند» (قانعی،۱۳۸۷: ۲۸). یکی از مهم‌ترین تصاویر این اتاق، جنگ با لباس های اروپایی است."«تصویر جنگ که در دوران فتحعلی‌شاه با موضوع جنگ ایران و روس بر دیوارها تجلی می‌یافت و حکایت‌گر گرایشی ملی بود، جای خود را به آرایش نظامی فرانسه و روس داده و تنها نقش تزیینی دارد (انصاری حیدری ، ۱۳۹۶: ۲۶) در تصاویر ۲۲ و ۲۳ نمونه‌ای از نقاشی جنگ ایران در دوران عباس‌میرزا در دوران ابتدایی قاجار نشان داده می‌شود که اکنون در موزهٔ ارمیتاژ[1] نگهداری می‌شود و نشان می‌دهد که نقاشی جنگی بنای صارم‌الدوله کاملاً الگوهای تصویری آن رامورد استفاده قرار داده است.تصاویر دیگری از افراد سوار بر اسب دیده می‌شود که در شب تصویر شده است و داستانی را روایت می‌کند که به‌علت از بین رفتن بخش هایی از آن وحدت تصویری ندارد. تصاویری از زنان فرنگی با مردان ایرانی و قاجاری نیز وجود دارد که روانهٔ قصر شاهی می‌شوند. تمامی این تصاویر گویای وقایعی مرتبط‌به‌هم هستند به‌طوری‌که برخی شخصیت‌ها در آثار تکرار می‌شوند و روند داستان را ادامه می‌دهند. چنانچه در قسمت بالا ذکر شد روایت‌گونگی عکاسی در دورهٔ قاجار وجود داشته است که می‌تواند بر نقاشی‌ها تأثیرگذار بوده باشد. اما مهم‌ترین تصویر درباری واقع در اتاق، پرترهٔ ناصرالدین‌شاه قاجار در دیوار میانی در کادری باشکوه می است که در کنار میرزاآقاخان نوری تصویر شده است.تصویر ناصرالدین‌شاه به‌صورت بزرگ در مرکز اتاق بر اهمیت این تصویر تأکید دارد. متأسفانه صورت میرزاآقاخان بسیار بد مرمت شده و بسیار مبهم تصویر شده است. از دیگر آثار مهم اتاق تصاویر پرتره رجال درباری با لباس رسمیاست که همگی دارای چهره های اروپایی و غربی هستند و به‌صورت تک‌رنگ ترسیم شده‌اندکه شاید به اندازهٔ پرترهٔ رنگی شاه مهم جلوه نکنندو یا نیمه‌تمام رها شده‌اند. این تصاویر در قاب‌های عکس‌گونه ترسیم شده‌اند و فضاسازی غربی فقط در تصویر شاه و وزیر به چشم می‌خورد و افراد اروپایی با پس‌زمینهٔ ساده تصویر شده‌اند.

1Hermitage Museum

تصویر ۲۰- ناصر الدین شاه و آقا خان نوری ، قاب عکس گونه بیضی ، فضای اطراف ستون های اروپایی.
(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۲۱- تصویر جنگ دو جبهه اروپایی ، تاثیر گرفته از نقاشی های دوره قاجار .(نگارندگان : ۱۳۹۷)

تصویر ۲۲-بازدید فتحعلی‌شاه از ارتش ایران، سدهٔ ۱۹ م ، رنگ روغن بر روی کرباس

(آداموا، ۱۳۸۶: ۲۶۲-۲۶۳).

تصویر ۲۳- نبرد پارسیان با روس‌ها، تاریخ تقریبی ۱۸۱۵ نقاشی دورهٔ قاجار، موزهٔارمیتاژ (آداموا، ۱۳۸۶: ۲۵۶-۲۵۷)

تصویر ۲۴- نبرد سواران با کلاه ایرانی قاجار، فضای تصویرشده شب است (نگارندگان: ۱۳۹۷).

تصویر ۲۵- سواران با کلاه ایرانی قاجار با دو بانوی اروپایی با کلاه، فضای تصویرشده شب است (نگارندگان: ۱۳۹۷).

تصویر ۲۶- پرترۀ نظامی با کلاه، به‌صورت تک‌رنگ، قاب مستطیل‌شکل (نگارندگان: ۱۳۹۷)

تصویر ۲۷- پرترۀ نظامی بدون کلاه، به‌صورت تک‌رنگ، قاب مستطیل‌شکل (نگارندگان: ۱۳۹۷)

جدول شماره ۲- نقش شاه ، نبرد ، نظامیان اروپایی در بنای صارم الدوله . (منبع نگارندگان)

تصویر شاه و وزیر	نبرد شبانه	تک چهره
یک مورد مهمترین تصویر بنا ناصر الدین شاه و میرزا آقا خان نوری	دو مورد یک مورد نبرد دو نفر با لباس های قاجاری یک مورد دو قاجاری و دو زن اروپایی	دو مورد با لباس نظامی فرد اروپایی با کلاه فرد اروپایی بدون کلاه کلاه

مطالعهٔ تحلیلی تأثیرپذیری نقاشی بنای صارم‌الدوله از عکاسی:

دیوارنگاره‌های نقاشی‌شده بنای صارم‌الدوله به‌عنوان یک سند مهم تاریخی است که بخش‌هایی از آن از بین رفته و بخش‌هایی از آن با مرمت نه‌چندان خوب حفظ شده است. این نقاشی‌ها تأثیرات هنر اروپایی و عکاسی را بر نقاشی پیکره‌نگاری درباری ایران در دوران قاجار نشان می‌دهد. تصویر زنان با لباس های اروپایی، شیوهٔحالت گرفتن سه‌رخ در قاب های تصویری و نحوهٔ قرار گرفتن دست ها بر روی هم متأثر از عکاسی است.تصویر مردان نظامی اروپایی و نقاشی های نظامی احتمالاً از روی عکس‌های اروپایی کار شده است که با توجه به وجود عکاس‌خانه در حیاط بنای صارم‌الدوله و وجود عکس هایی از این دست، احتمال دور از ذهن نیست. در این نقاشی هاتأثیرات غرب بر هنر نقاشی ایرانی، تأثیرات ژست‌های مخصوص عکاسی، استفاده از پشت‌صحنه‌هایی که برای عکاسی تدارک دیده می‌شد، مانند ستون های غربی در پس‌زمینه نقاشی‌ها، دیده می‌شود. در این نقاشی‌ها الگوهای اروپایی با هنر ایرانی ترکیب شده و فضای اطراف تصاویر با نقوش ایرانی گل و مرغ پر شده است.تأثیرپذیری این نقاشی ها از عکاسی را می‌توان در هر موضوع در جداول (۱-۲- ۳) ملاحظه کرد. در این نقاشی‌ها، حالت عکس گرفتن های دوران قاجار بر روی نقاشی‌ها قابل مشاهده است و به نظر می‌رسد با وجود ارتباط مشخص بین نقاشی و عکاسی در این تصاویر، این تصاویر به‌وسیلهٔ هنرمندان درباری یا با تأثیرپذیری از هنرمندان درباری در پایتخت کار شده باشد. احتمال دیگری نیز وجود دارد که هنرمندان نقاش باتأثیر پذیرفتن از عکس‌ها به کپی‌برداری از نقاشی‌ها پرداخته باشند. حالت قرارگیری پیکره های زنان در تصویر، نحوهٔ ایستادن به‌صورت سه‌رخ عکس‌گونه نقاشی شده است. دست‌ها حالت ثابت دارند. از عناصر اروپایی که برای عکاسی به کارمی‌رفت مانند ستون و پله و فضای ابری و گیاهان در فضای پس‌زمینهٔ نقاشی استفاده شده است. در دورهٔ ناصرالدین‌شاه قاجار برای نقاشی پیکره‌نگاری از عکاسی استفاده می‌شد، زیرا نقاش فرصت کافی برای تمام کردن نقاشی داشت. او می‌توانست نقاشی را با دقت و ملاحظهٔ بیشتری در سایه‌روشن‌ها و چهره‌نگاری به پایان برساند. با توجه به این موارد به نظر می‌رسد در نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله در دورهٔ قاجار در شهر کرمانشاه به‌عنوان یک بنای اعیانی و مهم، از این امر برای تزیینات استفاده شده است. حالت چهره‌ها، تزیینات کنار پیکره‌ها، عناصر تزیینی در تصاویر مشابه است و می‌تواند این فرضیه را اثبات نماید. مهم‌ترین نکته در تأثیرپذیری نقاشی‌های بنای

صارم‌الدوله از عکاسی قاب‌بندی های تصویری نقاشی‌ها است کـه کـاملاً تحـت تـأثیر عکاسـی نقاشی شده است. حالت قرار گرفتن پیکره ها در کنار یکدیگر و ترکیب‌بندی نقاشی ها متـأثر از عکاسی است و برای نقاشی های مردان اروپایی ممکن است از عکس‌های اروپاییان الهام گرفتـه شده باشد. تأثیرپذیری نقاشی‌های بنای صارم‌الدوله از نقاشی قاجار در دوره های قبل و عکاسـی قاجاری در جداول (۳-۴-۵) خلاصه و بررسی می‌شود.

جدول شماره ۳- تاثیر نقوش جنگی و نظامی در بنای خانه صارم الدوله از نقاشی دوره ابتدایی قاجار .
(منبع : نگارندگان)

نقاشی دیوارنگاری خانه صارم‌الدوله کرمانشاه	تاثیر از نقاشی نبرد عباس میرزا و روسیه	از نقاشی نقاشی روسیه
دیوار نگاری دوره انتهایی قاجار از نظر موضوعی ، شیوه ترسیم ، ترکیب بندی ، نوع آرایش ، پوشش و طبیعت پردازی مشترک می باشند	**نقاشی روی کرباس دورابتدایی قاجار از نظر موضوعی ، شیوه طراحی ، عمق و حجم نمایی مشترک هستند**	**نقاشی روی کرباس دوره ابتدایی قاجار از نظر موضوعی ، شیوه طراحی ، عمق و حجم نمایی مشترک هستند**

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۴- تاثیر عکاسی بر نقاشی بنای صارم الدوله در کرمانشاه . (منبع : نگارندگان)

تصویر نقاشی در بنای صارم الدوله	عکس دوره قاجار	تاثیر
	(ذکا:۱۳۷۶: ۲۷۰)	موضوع مشترک کادر بندی
	(www.daneshha.akaaup.com)	نحوه قرار گیری لباس اروپایی ستون و معماری اروپایی
	(www.tarikh.com)	آرایش مو لباس اروپایی تور سر نحوه قرار گیری دست
	(http:seemorgh.com)	تصویر سه نفره دو زن و یک مرد ترکیب بندی
	(http:seemorgh.com)	تصویر دوزن درحالت غیر رسمی فضای پسزمینه فضای گیاه و طبیعت

جدول شماره۵ –تاثیر عکاسی بر نقاشی های رزمی و رجال در خانه صارم الدوله . (منبع : نگارندگان)

تصویر نقاشی در بنای صارم الدوله	عکس دوره قاجار	تاثیر
	 سیداحمدخان و عبدالله خان دبیرسیاقی(چپ)، عکس از میرزا مهدی خان پلکوهی؛ ۱۳۱۹ه.ق؛ مجموعه خصوصی. (ذکا، ۱۳۷۶: ۲۷۴)	قاب بندی نقاشی متاثر از عکاسی دو رجال در یک تصویر تنها در نقاشی فضای اطراف با اسلیمی پرشده است .
	 عکس از رجال قاجاری با پوشش اروپایی(ذکا؛۱۳۷۶: ۹۹).	قاب بندی متاثر از عکاسی چهره نقاشی متاثر از چهره های اروپایی
	 تکچهره‌ی ژوزف بابازیان عکاس. عکس از بابازیان دهه ۱۲۹۰ه.ق. آلبومخانه گلستان.(ذکا، ۱۳۷۶ :۶۵)	قاب بندی متاثر از عکاسی چهره نقاشی متاثر از چهره های اروپایی

نتیجه‌گیری

بنابر پژوهش حاضر روشن شد که خانهٔ صارم‌الدوله در کرمانشاه از مهم‌ترین بناهای قاجاربرای حاکم شهراست . این بنا دارای تصاویر نقاشی‌شده‌ای بر روی گچ است که دارای مضامینی از زنان، مردان اروپایی، جنگ و گل و مرغ است . همچنین یک تصویر از ناصرالدین‌شاه و وزیرش آقامحمدخان نوری دیده می‌شود که زمان تقریبی نقاشی را نشان می‌دهد . فضای اطراف نقاشی‌ها در سقف و دیوار با گل و مرغ و نقوش تزیینی پر شده است. عکاسی به‌عنوان یک پدیدهٔ نوظهور و مهم اجتماعی در دورهٔ قاجار است که بر هنر نقاشی بسیار تأثیرگذاشته است. ارتباط نقاشی های خانهٔ صارم‌الدوله و عکاسی در دورهٔ قاجار بسیار زیاد است.در دوران قاجار در خانهٔ صارم‌الدوله عکاس‌خانه وجود داشته و از دختر صارم‌الدوله به‌عنوان اولین عکاسان دوران قاجار نام برده شده است. این موارد نشانمی‌دهد که عکاسی در این امارت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و ارتباط مستقیمی با افراد این خانواده داشته است. قاب‌بندی تصاویر نقاشی در خانهٔ صارم‌الدوله کاملاًمتأثر از عکاسی بوده است و چنانچه مشاهده شد از مهم‌ترین دلایل تأثیرات عکاسی بر نقاشیهااست. طریقهٔ ایستادن ، ترکیب‌بندی های عکس‌گونه، قاب‌بندی فضای نقاشی که کاملاً متأثر از عکاسی است و فضای اطراف و پس‌زمینه نیز از مواردی است که تأثیرات عکاسی به‌خوبی در آن دیدهمی‌شود. قاب‌بندی دور نقاشی هاو حالت پیکره هاتأثیرپذیری نقاشی های بنای صارم‌الدوله ازعکاسی قاجار را به‌خوبی نشانمی‌دهد وفرضیه این پژوهش را تأییدمی‌کند. پیامد اثرگذاری عکاسی بر نقاشی دوران قاجار سر آغاز تحولی در این دوران شد که نشان می‌دهد بنای صارم‌الدوله در کرمانشاه نیز از آن مستثنی نبوده است و به نظر می‌رسد نقاش این امر را به‌عنوان یک عامل مهم در نقاشی های آن زمان مد نظر قرار داده است.

منابع

۱. آژند، یعقوب(۱۳۹۲)، ***هنرنگارگری ایران*** ، ج.۲ ، تهران: سمت.

۲. اداموا،ا.ت.(۱۳۸۶)، ***نگاره‌های ایرانی گنجینهٔ ارمیتاژ***، ترجمهٔ زهره فیضی، تهران: فرهنگستان هنر.

۳. آراسته، محمد(۱۳۹۶)، *جامعه‌شناسی هنری*، ***کنفرانس ملی تحقیق و توسعه درمهندسی عمران، معماری و شهرسازی نوین***، تهران: مرکز همایش‌های بین‌المللی صداوسیما تهران.

۴. استاین، دانا(۱۳۶۸)، ***سرآغاز عکاسی درایران***،ترجمهٔ: ابراهیم هاشمی، تهران: اسپرک.

۵. انصاری، حمیدرضا، حیدری، عرفان(۱۳۹۷)،تأملی بر تأثیرات فرهنگ و جامعهٔ ایران در میانهٔ عصرقاجار بر دیوارنگاری به گواه دیوارنگاری‌های عمارت صارم‌الدوله کرمانشاه، ***نشریهٔ هنرهای تجسمی***، شمارهٔ ۱، دورهٔ ۲۳.

۶. افشار، ایرج(۱۳۷۰)، ***گنجینهٔ عکس‌های ایران همراه تاریخچهٔ ورود عکاسی به ایران***، تهران: نشر فرهنگ ایران.

۷. افشار،ایرج(۱۹۹۲)، ***گنجینهٔعکس‌های ایران وتاریخچهٔ ورود عکاسی به ایران***،تهران: نشر فرهنگ ایران.

۸. –افشارمهاجر،کامران(۱۳۹۱)،***هنرمند ایرانی ومدرنیسم***،تهران: دانشگاه هنر.

۹. انگلیس، دیوید، و هاگسون، جان(۱۳۹۵)، ***جامعه‌شناسی هنر(شیوه‌های دیدن)***، ترجمهٔ جمال محمدی، تهران: نشر نی.

۱۰. –میراث فرهنگی کرمانشاه(۱۳۷۹)، ***اسناد مکتوب میراث فرهنگی کرمانشاه***، کرمانشاه: میراث فرهنگی.

۱۱. ذکا، یحیی(۱۳۷۶)، ***تاریخ عکاسی و عکاسی پیشگام در ایران***، تهران: علمی و فرهنگی.

۱۲. راودراد، اعظم(۱۳۸۶)، تعریف هنر ازدیدگاه جامعه‌شناسی، در***مجموعه مقالات اولین هم‌اندیشی جامعه‌شناسی هنر***، گردآوری: سیروس یگانه، تهران: فرهنگستان هنر.

۱۳. رامین، علی(۱۳۸۷)، ***مبانی جامعه‌شناسی***، تهران: نشر نی.

۱۴. سهیلی، جمال‌الدین؛ و قنبرلوزاده، احمد (۱۳۹۴) ،***بررسی علل دگرگونی کالبدی بازارتهران دردورهٔ دوم قاجار***، گیلان: همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی.

۱۵. سالک، داوود(۱۳۹۰)، ***زندگی پرماجرای ناصرالدین‌شاه،سلطان صاحبقران***، تهران: معیار علم.

۱۶. شیروانلو، فیروز(۱۳۶۷)، ***محدوده و گسترهٔ جامعه‌شناسی هنر و ادبیات***، تهران: توس.

۱۷. طهماسب‌پور، محمدرضا(۱۳۸۱)، ***ناصرالدین‌شاه عکاس***،تهران: نشرتاریخ ایران.

۱۸. طهماسب‌پور، محمدرضا(۱۳۸۵)،***ایتالیایی‌ها وعکاسی درایران***،تهران: نشرقو.

۱۹. طهماسب‌پور، محمدرضا(۱۳۸۷)، ***ناصرالدین‌شاه عکاس***، تهران: نشر تاریخ ایران.

۲۰. طبری، احسان(۱۳۵۴)،***فروپاشی نظام سنتی و زایش سرمایه‌داری در ایران***، بی جا: بی نا.

۲۱. عبدی‌فر، نرگس(۱۳۹۲)، هنر و معماری در دورهٔ قاجاریه، تهران: راشدین.

۲۲. –فلور، ویلم، چکلوسکیپیتر و اختیار، مریم (۱۳۸۱)، ***نقاشی و نقاشان دوران قاجار***،ترجمهٔ یعقوب آژند، تهران: ایل شاهسون بغدادی.

۲۳. فلور، ویلم(۱۳۹۴)، ***نقاشی دیواری در دورهٔ قاجار***، ترجمهٔ علیرضا بهارلو، تهران: پیکره.

۲۴. قانعی، سعید(۱۳۸۷))، ***ناصرالدین‌شاه قاجار***، تهران: ساحل.

۲۵. معماریان، غلامحسین(۱۳۷۵)، ***آشنایی با معماری مسکونی ایران*** ، تهران: سروش دانش.

۲۶. ولف، جنت(۱۳۸۹)، زیبایی‌شناسی و جامعه‌شناسی هنر، ترجمهٔ بابک محقق، تهران: فرهنگستان هنر.

27. RoyalPersianPainting(TheQajarEpoch1785-1925),(1998),BroklinMuseumOfArt.
28. https://www.pinterest.com/pin/804033339697830622
29. -https://www.pinterest.com/pin/487725834629805929/
30. https://www.pinterest.com/pin/278238083210266412/
31. https://www.reddit.com/r/HistoryPorn/comments/1cnqay/two_women_from_naser_aldin_shah_qajars_harem/
32. https://seemorgh.com/culture/history-and-civilization/history-and-civilization-of-iran/407745
33. https://www.pinterest.com/pin/430234570633910690/
34. http://persiansinla.com
35. http://sofrehkhune.com/portal/
36. www.teresafidalgo.net/truth-of- princess- qajar.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی